EXILUL LITERAR ROMÂNESC POSTBELIC – ACCENTE ŞI NUANŢĂRI NECESARE

Romanian Post-War Literary Exile – Necessary Accents and Nuances

Dumitru-Mircea BUDA[1]

Abstract

As it is interweaved with the rise of nations and the fall of the great European empires, the exile encodes, in its morphology, the effects of the global political conflicts from which the two global wars of the century arise. The installation of two successive totalitarianisms, Fascism and Communism, generates two corresponding exiles in Europe, the anatomy of which we decided to study complementary, by reciprocal mirroring, according to John Neubauer suggestions.

Keywords: exile, literature, communism, fascism, Monica Lovinescu

1. Preliminarii

Dacă am efectua o diviziune a istoriei contemporane a fenomenului, s-ar putea afirma că exilul european al secolului XX începe, de fapt, abia după primul război mondial. Din punctul de vedere al exilului, mai ales, e un argument suficient pentru a-l numi, aşa cum face John Neubauer, *„secolul scurt"*. E evident, credem, că exilul din aceşti aproximativ 80 de ani a fost, în spaţiul european, infinit mai dureros şi de o certă anvergură faţă decât acela din secolele anterioare. Exilul de secol XIX păleşte considerabil în comparaţie cu efectele traumatice din conştiinţa celor abia eliberaţi din persecuţia Holocaustului sau a Gulagului.

Aceasta nu înseamnă că nu pot fi distinse, în secolul XX, diferenţe la nivelul experienţei exilului. Dincolo de ele, însă, e o mare identitate a substanţei acesteia, în sensul că atât fascismul cât şi comunismul au produs forme de suferinţă şi exil interconectate, omologabile. E motivul pentru care Neubauer crede că „*Cele două totalitarisme care au flagelat secolul trebuie privite în lumina reciprocă, şi în oglinzile reciproce, nu neapărat pentru că au fost identice în esenţă sau forme de manifestare, ci pentru că înţelegerea validă a unuia implică inevitabil cunoaşterea contextului celuilalt"*.

Referindu-se la antologia celebră realizată de Eva Behring – *Grundbegriffe und Autoren ostmitteleeuropaischer Exilliteraturen (1945-1989) / Concepte de bază şi autori din literaturile exilelor Est-Central Europene,* acelaşi Neubauer observă că, deşi e excelent documentată, aceasta ratează oportunitatea unei astfel de iluminări mutuale, focalizându-se exclusiv pe exilurile postbelice din regimurile comuniste. Paradoxul e că scriitorii care se refugiau de sub totalitarismul stalinist se aşezau, deseori, în comunităţi cu reţele sociale de imigranţi care erau construite atât din cei care fugiseră de fascism cât şi din aceia care îl susţinuseră într-o formă sau alta.

E şi cazul, inutil să mai adăugăm, exilului românesc din timpul comunismului şi, implicit, al soţilor Ierunca. Aceşti exilaţi împărtăşesc experienţa amară a exilului dar nu pot,

[1] Assist. Professor, PhD, "Petru Maior" University of Târgu-Mureş

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)

sub nicio formă, şterge diferenţele asupra viziunilor lor şi a ideologiilor de grup. Mai exact, chiar dacă riscant de simplificator: refugiaţii din calea nazismului sunt predominant evrei sau intelectuali de stânga, în vreme ce aceia care fug din calea comunismului sunt militanţi anti-comunişti (cazul familie Ierunca), comunişti reformaţi (cazul exilaţilor post-1956 din Ungaria sau a celor post-1968 din Cehoslovacia), profund deziluzionaţi de trădarea idealurilor lor politice.

Tocmai aceste diferenţe, dintre condiţiile exilaţilor proveniţi din fostul spaţiu de dominaţie al nazismului şi aceia care provin din regimurile comuniste, mandatează un asemenea studiu în complementaritate. Relaţia dintre primul val de imigranţi – proveniţi din nazism şi al doilea – anti-comuniştii - nu urmează pur şi simplu logica cronologiei, ci arată cum fenomenul ulterior a fost condiţionat, în fond, de primul. La un nivel mai teoretic, zice Neubauer, prin nişte meta-reflecţii ce încearcă să sistematizeze percepţia exilului, pot fi trase concluzii din ambele experienţe, ca şi din acelea cazurilor mai recente de exil European sau global, expatrieri, refugii sau cereri de azil politic.

Teoriile moderne ale exilului încep să fie sistematice odată cu opera Hannei Arendt, cu Theodor Adorno şi cu alţi exilaţi fugiţi din calea naziştilor. Unii autori contemporani, ca filosoful italian Giorgio Agamben, îşi stabilesc punctele de plecare în ideile Hannei Arendt. Nici gândirea politică a Monicăi Lovinescu nu procedează diferit, pentru ea contând şi nuanţele produse de un Alain Besancon, de pildă.

Alţi cercetători, ca palestino-americanul Edward Said şi adepţii post-colonialismului, aleg să pornească de la reflecţia asupra exilului forţat din Europa. Cea mai importantă pentru delimitarea, oricât de aproximativă, a exilului european din care fac parte Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca ni se pare, şi ca aplicabilitate, perspectiva pe linia Arendt-Adorno– Agamben.

Dar perspectiva aceasta nu poate fi coerentă fără o reconsiderare din unghiul experienţelor de exil produse de comunism şi de modurile noi de comunicare, de emergenţa unui univers informaţional, începând cu revoluţia mediatică din deceniul 6 al secolului XX. Dacă exilul din calea nazismului e esenţial pentru a evalua antecedenţa exilului din comunism, acesta din urmă îl poate aşeza pe primul în lumina comprehensivă, retrospectivă, a propriei experienţe, reevaluând scrierile Hannei Arendt sau pe ale lui Adorno.

Anul în care Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca reuşesc să rămână la Paris, cerând azil în urma sosirii cu burse de studiu, 1948, e acelaşi an în care se refugiază în capitala Franţei ungurul Laszlo Cs. Szabo, ajuns, ulterior, în Italia, iar apoi stabilit în Londra.

O altă observaţie pertinentă a lui Neubauer se referă la diminuarea fluxului emigraţiei Est-Vest în anii şaizeci - *„Exilul e mult diminuat ca aflux, dinspre întreaga Europă Est-centrală, în deceniul şase"*, spune criticul. În România, fenomenul se explică prin celebrul „dezgheţ" cultural, care iluzionează, temporar, în aceşti ani, mare parte din intelectualitatea românească, popularitatea lui Ceauşescu crescând considerabil (mai ales o dată cu criticarea invaziei Cehoslovaciei din 1968). Totuşi, *Tezele* din 1971, care readuc literatura în spectrul alienant al cenzurii, al controlului ideologic, provoacă seisme puternice la nivelul

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)

conştiinţelor şi reapare problema disidenţei şi a celor două forme de exil – cel interior, numit în genere, în critica literară românească „*rezistenţă prin cultură*" – cu o sintagmă lansată de filosoful Constantin Noica, respectiv acela înspre Occident. Deşi guvernul încearcă să împiedice fenomenul – inclusiv prin arest la domiciliu, închiderea graniţelor, refuzul de a da paşapoarte, un număr de scriitori prestigioşi reuşesc să plece, mai ales datorită protestelor publice internaţionale pe care le alimentează şi coordonează, într-o tactică tot mai bine definită, Monica Lovinescu la Radio Europa Liberă.

Dramaturgul şi poetul Gheorghe Astaloş e unul din numele proeminente ale perioadei (ajuns în 1971 la Paris), şi e urmat, cronologic, de Dumitru Ţepeneag, care, după momentul desfiinţării de către cenzură a grupului său suprarealist-oniric, devine un critic acerb al regimului şi îi e retrasă cetăţenia, în timpul unei călătorii în 1975, fiind forţat să ceară azil politic în Franţa. Alt membru al grupului oniric, Virgil Tănase, director al Teatrului Naţional din Iaşi, publică primul lui roman în Paris în 1977, iar regimul îi oferă un paşaport doar pentru a scăpa de efectele din interior ale protestului lui. Urmează Paul Goma, în 1977 şi Petru Popescu – stabilit la Los Angeles.

Exodul din anii 80 îl are, probabil, în prim-plan absolut, pe Ion Caraion, care cere azil politic la Lausanne în 1980, după decenii de persecuţie în ţară. Eliberat de la Canal în 1955 şi rearestat în 1958, muncind în mine de cupru, e eliberat definitiv în 1964. Exilul lui în Occident e scurt, timp de 5 ani, ultimii cinci ai vieţii. Alt nume cu rezonanţă din lumea scriitoricească a anilor 80 e acela al lui Dorin Tudoran, intrat în greva foamei în aprilie 1985, când i se respinge cererea de emigrare. După 42 de zile de grevă, i se acordă paşaport, din nou - datorită intervenţiilor mediatice ale Monicăi Lovinescu.

2. Accente posibile, nuanţe

Atâta câtă este, istoria exilului literar românesc e surclasată net, ca interes şi impact cultural, de contemporaneitatea sa postdecembristă. În care s-a revărsat şi istoria ultrarecentă, de ultimă dată, a evoluţiei exilului literar din timpul comunismului. De altfel, suntem tentaţi să credem că, la noi, exilul literar devine cu adevărat o dimensiune importantă a discursului cultural şi o condiţie autentică a scriiturii abia începând cu anii 50, când începe exodul intelectualilor anticomunişti din calea noului regim totalitar. Exilul anticomunist al secolului XX se defineşte mai degrabă prin diferenţă decât prin continuitate faţă de formele istorice ale înstrăinării pe care literatura română le-a înregistrat anterior. Diferenţa majoră provine din anvergura emigraţiei, dar şi din accentuarea sorgintei politice a acesteia. În plus, pe măsură ce urcă pe scara cronologiei, exilul pare să se vindece de complexele de inferioritate ale unei mici culturi marginale, de perplexităţile şi frustrările de tot soiul faţă cu străinătatea şi scriitorii se instalează mult mai natural în culturile de adopţie, reuşind să treacă proba universalităţii operei.

Prima vârstă a exilului literar românesc ar fi chiar aceea a începuturilor scrisului în Principate – epoca cronicarilor, a lui Miron Costin şi Grigore Ureche, urmată de exilul paşoptist, forţat de eşecul revoluţiei din 1848, ai cărui protagonişti sunt Heliade-Rădulescu,

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)

Bolintineanu sau Bălcescu şi ale cărui resorturi sunt descrise în cartea lui Florin Feifer, *Semnele lui Hermes.*

Nu lipsit de spectaculozitate e exilul „feminist" al aristocraţiei interbelice, incluzând figuri ca Elena Văcărescu, Anna de Noailles, Maruca Enescu sau Martha Bibescu, toate faimoase pentru alchimia amiciţiilor lor literare şi pentru cultul mondenităţii. Prin ele, exilul cultural românesc dobândeşte prestigiu şi notorietate în epoca interbelică dar şi ulterior, putându-şi revendica, în anii comunismului, o tradiţie de noblețe şi un oarecare blazon.

„Startul" exilului anticomunist îl dau intelectualii generaţiei războiului, în primul val al cărora se stabilesc în Occident şi marile nume ale generaţiei 30 – Eliade, Cioran, Eugen Ionescu, dar şi Ştefan Baciu, Vintilă Horia, Al. Ciorănescu, Aron Cotruş sau Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca. Odată cu ei, exilul devine o opţiune destinală dictată de raţiuni politice şi începe să-şi calibreze instrumentele militante, pregătindu-se să iniţieze desant-ul mediatic asupra regimului comunist din ţară. Primul val de exilaţi anticomunişti e şi acela care aşează într-un echilibru, încă instabil, problematic, complexele de inferioritate culturală cu disponibilitatea de adaptare la culturile occidentale.

Chiar Monica Lovinescu insistă, în repetate rânduri, asupra facilităţii cu care s-ar fi mutat din cultura română în cea franceză, din Bucureştiul ex-interbelic în Paris-ul anilor 50. Un Paris care nu e decât o replică mai mare a capitalei dâmboviţene, fără a strivi prin grandoare, după cum întreaga cultură de adopţie e perfect omoloagă celei române dintre războaie. Atâta doar că retorica acestei emigrări relaxate, ferite de orice urmă de şoc cultural, e îndeajuns de ostentativă pentru a putea fi susceptibilă de *bluff,* de tentativă de a camufla un sistem de complexe latente. Pe care scriitura şi întreaga activitate culturală a Monicăi Lovinescu le manifestă, de altfel, la tot pasul. O anumită tentaţie a echivalărilor nu lipseşte din discursul Monicăi Lovinescu, mereu preocupată să aducă reperele literaturii române contemporane la nivelul celor din literatura franceză a momentului, să le releve compatibilitatea, complementaritatea, similitudinea. Comparatismul funciar al analizelor ei din *Unde scurte* tratează, în fond, patologia unui complex refulat al marginalităţii, al culturii mici care trebuie cu orice preţ să se legitimeze convenabil în faţa unei mari culturi occcidentale.

De altfel, exilul Monicăi Lovinescu şi al lui Virgil Ierunca nici nu cochetează vreodată cu tentaţia depăşirii complexului, cu instalarea *de facto* în cultura franceză sau europeană. Cum s-a mai observat şi afirmăm chiar în lucrarea de faţă, ambii scriitori renunţă la proiectele unor identităţi scriitoriceşti franceze, ale unor cariere literare ori academice, în favoarea proiectului protestatar care le va consuma energiile vreme de patruzeci de ani, până la căderea regimului comunist în 1989 şi încă mai bine de un deceniu după aceea. Ei sunt, prin aceasta, nişte prizonieri voluntari ai unei utopii care e România eliberată de dictatură, România interbelică, europeană, recucerită şi reaşezată pe cursul ei istoric firesc. Iar exilul lor exprimă radicalitatea protestului public, dar o radicalitate construită gradual, în timp, pe măsură ce prevalenţa eticului se amplifică, rămânând pe poziţii culturale, în universul textelor literare şi al contextelor lor.

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)

După o perioadă de relativă stagnare, în anii 60, când iluzia „liberalizării", indusă de măsurile pro-occidentale ale lui Ceauşescu, domoleşte exodul, urmează o accelerare fără precedent a fenomenului odată cu introducerea imperativelor dogmatice din *Tezele din iulie*. E momentul când exilul literar românesc pare a se racorda la „vârsta de exil a lumii", cu o expresie a lui Norman Manea, scriitorii români expatriaţi reuşind să surmonteze pentru prima oară total complexele de inferioritate culturală tradiţionale şi să profite de vocaţia cosmopolită a literaturii române, atât de evidentă în timpul primei modernităţi interbelice.

„Ultimii" exilaţi sunt şi aceia care efectuează transgresia în culturile de adopţie fără niciun efort de adaptare, după cum şi identităţile lor par să nu mai fie determinate de naţionalitate, geografie ori istorie. Sunt scriitori plecaţi în anii optzeci sau după revoluţia din 1989, pentru care exilul reprezintă mai întâi o şansă de a se afirma în culturi ce permit diseminare largă, beneficiind de serviciul unor limbi de circulaţie internaţională – în care de altfel scriu cu naturaleţe, depăşind şi complexul mai vechi al dependenţei sensibilităţii şi creativităţii literare de limbă. Complex pe care îl deconstruiseră cu succes, de altfel, şi „clasicii" exilului anticomunist, ca Eugen Ionescu, E. M. Cioran sau Mircea Eliade, în special în opera lui de savant. Scriitori ca Al. Papilian sau Herta Muller şi, mai recent, Andrei Codrescu sau Bogdan Suceavă, transformă exilul într-un atu şi exploatează potenţialitatea de sens a acestei condiţii identitare ambigue. Fiecare îşi construieşte un cod cât se poate de subiectiv al scriiturii, o formulă personală ce îşi găseşte un loc în peisajul eterogen al noii culturi europene ori în acela al culturii americane. În plus, exilaţii cei mai recenţi speculează şi noua condiţie a scriiturii transpuse în mediul virtual al reţelei, pe internet, transgresând şi ultimele reminescenţe ale barierelor geografice şi temporale. Ei devin, probabil, primii cetăţeni autentici ai lumii unei literaturi fără frontiere, găsind în scriitură o formulă identitară de extraordinară eficacitate şi robusteţe prin care îşi pot defini originalitatea.

Până la ei, însă, istoria exilului literar românesc cunoaşte explozia receptării în primii ani de după revoluţie, când exilul e recuperat cu sârg şi elan muncitoresc de literatura din ţară, într-un efort lăudabil ca energie şi principiu dar deplorabil ca eficienţă şi naivitate a aşteptărilor. De fapt, toată lumea se grăbeşte, în literatura română proaspăt ieşită din jumătate de secol de comunism, să restituie exilul istoriei literare, dar nimeni nu ştie cu adevărat la ce să se aştepte de la acesta şi nimănui nu-i pare necesară şi o sistematizare a acestei absorbţii dificile. Or, privind înapoi cu onestitate, trebuie să recunoaştem că reintegrarea exilului n-a fost un fenomen produs cu firescul unui magnetism natural, o reîntoarcere într-o matcă originară, ba, din contră, s-a dovedit o aventură mult mai complexă decât era în aparenţă şi care, tratată cu superficialitate, a reuşit să producă destule seisme polemice care au stagnat sau blocat procesul în false puncte de incompatibilitate.

Întoarcerea exilaţilor conotează inevitabil în parabola Fratelui risipitor şi, tocmai de aceea, nu are cum să evite deranjarea unor orgolii şi izbucnirea unor revendicări răzbunătoare. Mai ales că nici „risipitorii" simbolici nu se întorc ca nişte pacifişti disciplinaţi, ci comunică, fatalmente, numai în dialectul abrupt al protestului, fiind hipercritici şi exigenţi, indispuşi la concesii. Iar deziluzia nu poate decât să fie de proporţii, atât pentru unii, cât şi pentru ceilalţi. Nici foştii exilaţi, nici internii, arogându-şi, cei mai proeminenţi moral dintre

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)

ei, calitatea de „exilaţi interior" (care e, la nevoie, omologabilă polemic celei de exilaţi externi), nu sunt obişnuiţi cu privitul în ochii celuilalt şi, cu atât mai puţin, cu descoperirea propriei imagini în aceştia.

Referinţe bibliografice

Adorno, Theodor W., *Minima moralia. Reflecţii dintr-o viaţă mutilată,* Traducere şi Postfaţă de Andrei Corbea, Editura Univers, Bucureşti, 1999;

Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalităţi româneşti postbelice,* Traduceri de: Mirela Adăscăliţei, Sorin Alexandrescu şi Şerban Anghelescu, Editura Univers, Bucureşti, 2000;

Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of nationalism,* Verso, London, UK, 1991;

Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real şi imaginar*, Editura Minerva, Bucureşti, 1993

Neubauer, John, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, John Benjamin BV Publishing Co, USA-Netherlands, 2006;

Neubauer, John, Borbala, Zsuzsanna Torok, *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium,* Walter de Gruyer GmbH & Co, Berlin, Germany, 2009;

Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil,* Editura Aula, Braşov, 2003

BDD-A3111 © 2013 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:06 UTC)